

ชาติพันธุ์วรรณาแบบพหุสนาม ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบท ณ ชายแดนอีสาน-ลาว

Multi-sited Ethnography in the Study of Agrarian Transformation in Northeastern Thai-Lao Borderlands

สร้อยมาศ รุ่งมณี

Soimart Rungmanee

บทคัดย่อ

ในงานชนบทศึกษา วิธีวิทยาที่สำคัญในการทำความเข้าใจสภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของชนบท ได้แก่ การทำงานภาคสนาม โดยวิธีวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่พัฒนามาจากวิธีการศึกษาของนักมานุษยวิทยา นักวิจัยจะเข้าไปฝังตัวอยู่ในพื้นที่ที่ตนเองสนใจในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แต่ในยุคปัจจุบันที่สังคมชนบทไทย เปลี่ยนแปลงไปจากยุคแรกเริ่มของงานชนบทศึกษา นำมาสู่คำถามว่าการศึกษา ชนบทโดยมุ่งความสนใจไปยังผู้คนที่อยู่อาศัยในพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งด้วยวิธีการ แบบเดิมจะเพียงพอหรือไม่ โดยเฉพาะชนบทที่มีบริบทเฉพาะ เช่น พื้นที่ชายแดน ที่ในแง่หนึ่ง เป็นพื้นที่ชายขอบของรัฐ แต่อีกแง่หนึ่งก็เป็นพื้นที่เชื่อมต่อภายใต้ยุค โลกาภิวัตน์ที่ค่อย ๆ ลบเส้นเขตแดนออกไปทำให้การเคลื่อนย้ายแรงงานภาค เกษตรกรรมทำได้โดยเฉพาะการอพยพข้ามแดน ผู้เขียนตั้งคำถามว่าการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงชนบทในด้านเกษตรกรรม การผลิต และความสัมพันธ์ทาง

สังคมของผู้คนโดยใช้วิธีฝังตัวอยู่ในพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งเป็นเวลานานดังที่งานศึกษาชนบทในยุคก่อนๆ นิยมใช้ อาจไม่เพียงพอในบางกรณี ในบทความนี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงงานวิจัยของตนเองและความจำเป็นที่ต้องเลือกใช้ชาติพันธุ์วรรณนาพหุสนามในการเก็บข้อมูล โดยการติดตามแรงงานอพยพลาวข้ามพื้นที่จากพื้นที่ชายแดนไทย สู่หมู่บ้านต้นทาง และสู่กรุงเทพมหานคร บทความนี้จะอภิปรายว่าการใช้วิธีวิทยาดังกล่าวทำให้ผู้เขียนเห็นมุมมองใหม่ๆ ในการทำงานภาคสนามอย่างไรและมีความท้าทายอย่างไรบ้าง

คำสำคัญ : ชาติพันธุ์วรรณาแบบพหุสนาม, แรงงานอพยพลาวข้ามพื้นที่

Abstract

This paper illustrates the methodological and theoretical challenges I encountered in my research on agrarian transformation in Northeast Thailand and Lao borderlands. It problematizes the methodologies in agrarian studies that in some the borderland context, ethnography or an in-depth study in one particular place is not enough to understand the nature of transnationalisation and diffusion of the borderlands. Looking at borderlands as the relational spaces, the author applies multi-sited ethnography and followed people from the border to their home villages and Bangkok. This paper reveals challenges and new perspectives the author has learned from multi-sited ethnographic fieldwork.

Keywords : Multi-sited ethnography, Transborder Lao peasant-workers

บทนำ

วิธีวิทยามีความสัมพันธ์กับมุมมองทางทฤษฎี (Theoretical perspective) เพราะเป็นตัวบ่งชี้ว่าเราควรจะทำแบบงานวิจัยอย่างไร เลือกใช้เครื่องมือใดที่จะนำไปสู่คำตอบของงานวิจัย งานวิชาการที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทไทยแม้จะมีหลายมุมมองทางทฤษฎีในการศึกษา แต่โดยส่วนใหญ่จะเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้วิธีวิทยาแบบชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic research) ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากการศึกษาของนักมานุษยวิทยา หรือการที่ผู้ศึกษาวิจัยจะเข้าไปใช้เวลาเฝ้าสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมอยู่ในหมู่บ้านหรือชุมชนที่ตนศึกษาเป็นระยะเวลาหนึ่งเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้ให้ข้อมูล และพยายามทำความเข้าใจแง่มุมต่างๆ ของสังคมชนบทอย่างลึกซึ้ง ไม่ว่าจะเป็น วิถีชีวิต การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์ทางสังคม การใช้ทรัพยากร ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา เป็นต้น แล้ววิเคราะห์และพรรณนาออกมาจากมุมมองของผู้ทำวิจัย

แต่กว่าครึ่งศตวรรษที่ประเทศไทยอยู่ภายใต้กระแสการพัฒนาสู่ความทันสมัย ชนบทไทยมีความเปลี่ยนแปลงไปจากยุคต้นของการศึกษาอย่างมหาศาล ชนบทไม่ใช่พื้นที่โดดเดี่ยวห่างไกลอีกต่อไป หากแต่กลายเป็นพื้นที่ที่มีการเชื่อมต่อกับรัฐภายในประเทศ และระหว่างประเทศ พื้นที่ชนบทกลายเป็นพื้นที่แห่งความหลากหลาย คนในชนบทไม่ได้มีแต่ชาวไร่ชาวนาอีกต่อไป รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทไทยก็ไม่ได้เป็นเส้นตรงสู่การกลายเป็นเมือง การปฏิวัติทางชนชั้น การก้าวเข้าสู่สังคมทุนนิยม การผลิตเชิงพาณิชย์ หรือการกลายเป็นแรงงานรับจ้างของชาวไร่ชาวนาแบบเต็มขั้น ตามตัวแบบทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทของประเทศทุนนิยมตะวันตก หากแต่สังคมชนบทของประเทศกำลังพัฒนา รวมถึงประเทศไทย มีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบเฉพาะ และมีความแตกต่างกันทั้งเชิงกายภาพ และเชิงสังคม ดังนั้นการทำความเข้าใจความเป็นชนบทในทิววันนี้ต้องอาศัยการศึกษาอย่างพินิจพิเคราะห์ถึงสถานการณ์ และบริบทเฉพาะของพื้นที่ที่ผู้เรียนศึกษา ดังนั้นเครื่องมือในการทำวิจัย และวิธีวิทยาในการเก็บข้อมูลจึงมีความจำเป็นจะต้องปรับเปลี่ยนไปตามบริบทและสถานการณ์ (Hart et al., 1989)

บทความชิ้นนี้ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายหลักที่จะวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของชนบทไทย แต่มุ่งจะอธิบายวิถีวิทยาในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบท พร้อมทั้งเสนอทางเลือกในการศึกษาด้วยวิถีวิทยาที่เชื่อมโยงเข้ากับบริบทเฉพาะของสังคมชนบทมากขึ้น เนื้อหาของบทความเป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน เรื่อง “Compromised Margin : Migration and Agrarian Transformation in the borderlands of Northeast Thailand and Laos” ซึ่งพยายามจะทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ชนบทที่ชายแดนอีสาน-ลาว โดยเลือกศึกษาหมู่บ้านชายแดนที่อยู่ตรงข้ามกับริมฝั่งแม่น้ำโขง ได้แก่ บ้านสองคอน อำเภอหัวหินใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร และบ้านแก่งกะเบาใต้ เมืองไชยบุรี แขวงสะหวันนะเขต ซึ่งมีความโดดเด่นในเรื่องสายสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ ความคล้ายคลึงทางภาษาและวัฒนธรรม ทำให้เกิดปฏิบัติการข้ามแดนในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับการค้าขาย การสร้างครอบครัว และการจ้างงานภาคเกษตรกรรมในรูปแบบเฉพาะ กล่าวคือ สภาพภูมิศาสตร์ของชายแดนที่แม้จะถูกกั้นด้วยแม่น้ำโขงแต่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคในการติดต่อของผู้คนสองฝั่งโขง เป็นปัจจัยกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคม และการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนในบริเวณนี้ ในส่วนวิถีชีวิตด้านเกษตรกรรม ชาวนาอีสานที่ชายแดนแก้ปัญหาแรงงานในหมู่บ้านขาดแคลนเพราะการอพยพเข้าเมืองของคนรุ่นใหม่ โดยการจ้างแรงงานอพยพตามฤดูกาลจากฝั่งลาวผ่านด่านประเพณี¹ ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นดูแลกันเองภายใต้การควบคุมของหน่วยงานราชการภายในพื้นที่ จนกลายเป็นวิถีปฏิบัติของหมู่บ้านมาหลายสิบปีแล้ว

อย่างไรก็ตาม ขณะทำงานภาคสนามเมื่อเดือนพฤศจิกายน 2553 ผู้เขียนกลับพบว่า แรงงานรับจ้างส่วนใหญ่ จำนวน 113 คน จากทั้งหมด 120 คน ในบ้านสองคอนไม่ได้มาจากบ้านแก่งกะเบาใต้ที่อยู่ตรงกันข้ามกัน หากแต่มาจากหมู่บ้านที่อยู่ลึกเข้าไปจากแนวชายแดน (Hinterland) หลายแห่ง มีแรงงานจำนวน 4 คน มาจากหมู่บ้านไกลที่สุดอยู่ในเมืองพินบริเวณชายแดนลาว-เวียดนาม ซึ่งอยู่ห่างจากชายแดนริมน้ำโขงถึง 150 กิโลเมตร ทำให้ต้องเปลี่ยนความตั้งใจเดิมที่จะศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชนบทที่ชายแดนโดยวิเคราะห์เพียงสองหมู่บ้าน และตัดสินใจติดตามแรงงานอพยพตามฤดูกาลกลุ่มใหญ่ที่สุดที่มาจากหมู่บ้าน

ที่อยู่ลึกเข้าไป 50 กิโลเมตร ได้แก่ บ้านหนองคำแฮด เมืองอุทุมพอน แขวง สะหวันนะเขต ทำให้ได้เรียนรู้ว่าระหว่างหมู่บ้านลาวที่ตั้งอยู่บริเวณชายแดน กับหมู่บ้านที่อยู่ลึกเข้าไป (Hinterland) มีการเปลี่ยนผ่านทางสังคมเศรษฐกิจ รูปแบบการอพยพ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรแตกต่างกัน ขบวนการโลกาภิวัตน์นอกจากจะมีส่วนช่วยให้พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ทั้งสามมีความเชื่อมโยงกันแล้ว ยังเชื่อมโยงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของพื้นที่ห่างไกลดังกล่าวกับเศรษฐกิจภาคเมืองซึ่งจัดเป็นพื้นที่ศูนย์กลาง (Centre) อย่างกรุงเทพมหานครและเมืองใหญ่อื่นๆ อย่างมีนัยสำคัญ ทำให้ผู้เขียนต้องเพิ่มบ้านหมู่บ้านดังกล่าวเป็นอีกหนึ่งพื้นที่การศึกษาในที่สุด

บทความนี้จะอภิปรายวิธีวิทยา และการได้มาซึ่งข้อมูลในงานวิจัย ขณะทำงาน ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบท มักจะใช้การศึกษาชาติพันธุ์วรรณา ในหมู่บ้านแห่งใดแห่งหนึ่งเป็นวิธีวิทยาหลัก แต่ในกรณีของงานวิจัยของผู้เขียน ซึ่งพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างการอพยพและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างชนบท วิถีดังกล่าวอาจไม่เพียงพอที่จะทำให้มองเห็นภาพรวมทั้งความสัมพันธ์เชิงกายภาพระหว่างพื้นที่ และความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้คนที่ย้ายอยู่ในพื้นที่ห่างไกลกัน แต่ติดต่อสัมพันธ์กันข้ามพื้นที่ผ่านการจ้างงานภาคเกษตรกรรม และรูปแบบการอพยพของคนชนบทกับความเกี่ยวข้องกับงานภาคเกษตรกรรมที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่

ส่วนแรกของบทความจะเป็นการทบทวนแนวคิดและข้อถกเถียงสั้น ๆ ที่อธิบายความเปลี่ยนแปลงของชนบทไทยในยุคปัจจุบัน ซึ่งผู้เขียนพบว่ายังแทบไม่พบการเชื่อมโยงระหว่างงานชนบทศึกษากับชายแดนศึกษา เพื่อนำไปสู่การสร้างกรอบการศึกษาชนบทในพื้นที่ชายแดนในส่วนถัดไปของบทความ ส่วนที่สามจะนำเสนอวิธีวิทยาในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบท เน้นไปที่การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาแบบพหุสนามและอภิปรายว่าวิธีวิทยาดังกล่าวทำให้ผู้เขียนได้เห็นมุมมองใหม่ๆ เพิ่มขึ้นอย่างไร และส่วนสุดท้ายจะเป็นการสรุปข้อค้นพบจากการใช้ชาติพันธุ์วรรณาแบบพหุสนามในการศึกษานี้

ชายแดนอยู่ตรงไหนในข้อถกเถียงในการอธิบายความเปลี่ยนแปลง ของชนบท

ตัวแปรสำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทที่มีการศึกษากันมาโดยตลอดคือ การเปลี่ยนไปสู่การเป็นเมือง สังคมอุตสาหกรรม การขยายระบบตลาด และความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีระบบทุนนิยมเป็นฐาน งานคลาสสิกจะศึกษาสภาพสังคมชาวนาในชนบทที่ถูกเปลี่ยนผ่านด้วยตัวแปรเหล่านี้ และความขัดแย้งทางชนชั้นในชนบท (Harding, 1986 ; Kautsky, 1988 ; Marx, Engels, & Tucker, 1978)

อย่างไรก็ตาม งานชนบทศึกษาจากทั่วโลกยืนยันถึงรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่ไม่จำเป็นจะต้องเป็นลำดับสู่สังคมอุตสาหกรรมเต็มขั้นแบบตะวันตก ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้จะมีการพัฒนาอุตสาหกรรมมาหลายทศวรรษ แต่การเปลี่ยนแปลงยังถือว่าอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านเท่านั้น และพัฒนาการของการศึกษาสังคมชนบทก็มีความเปลี่ยนแปลงจากความสนใจเรื่องชนชั้นในชนบท ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับรัฐ และการต่อต้านขัดขืนของชาวนา ที่ใช้กรอบความคิดแบบมาร์กซิสต์เป็นฐาน (Anan, 1984 ; Scott, 1976 ; Turton, 1978 and 1979) ไปสู่การตั้งคำถามใหม่ ๆ ตามบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

หลังทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา นักวิชาการด้านชนบทศึกษาได้เสนอตัวแปรใหม่ ๆ ที่ข้ามผ่านกรวิเคราะห์ชนบทด้วยกรอบมาร์กซิสต์ เป็นต้นว่า ความสำคัญของอาชีพนอกภาคเกษตรกับครัวเรือนชาวนา (Rigg, 2001) วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของชาวชนบทอันเนื่องมาจากการอพยพ (Kelly, 2011) การขยายพื้นที่การเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ (Li, 2002) ความขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากรระหว่างชาวบ้านกับรัฐ (Vandergeest and Peluzo, 1995) และการมองชนบทเป็นพื้นที่ก้ำกึ่งระหว่างความเป็นชนบทกับความเป็นเมือง (Alexandru, 2012 ; Rigg, 2001 and 2003) พร้อม ๆ กับการขยายพื้นที่การศึกษา จากที่เคยมุ่งศึกษาหมู่บ้านชาวนาในทีรามลุ่มที่ผู้คนประกอบอาชีพการเกษตรอย่างเข้มข้น ไปสู่ภูมิศาสตร์แบบอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ภูเขา (Upland area) พื้นที่ชายฝั่งทะเล (Marine and coastal areas) แต่กระนั้น ยังพบว่ามีการผนวกพื้นที่ชายแดนเข้ามาเป็นพื้นที่ในการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงของชนบทน้อยมาก ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการพัฒนาเชิงความคิดที่แตกต่างกัน ในขณะที่พื้นที่ชนบทถูกศึกษาจากการเปลี่ยนผ่านของชุมชนชาวนาพื้นที่ชายแดนมีพัฒนาการการศึกษาเริ่มจากการศึกษาชายแดนผ่านมุมมองเชิงภูมิศาสตร์กายภาพ การสร้างเส้นเขตแดน ปัญหาความมั่นคงตามแนวชายแดน และเมื่อก้าวเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ ข้อถกเถียงเรื่องชายแดนเป็นเรื่องของบทบาทของรัฐกับชายแดน และวิถีชีวิตของคนชายแดนที่มักจะประกอบกิจกรรมข้ามพรมแดนโดยมีงานศึกษาที่เน้นการค้าข้ามพรมแดน และตั้งคำถามเกี่ยวกับการต่อรองของผู้คนที่ชายแดนกับรัฐ (Abraham and van Schendel, 1997 ; Das and Poole, 2004 ; Jakkrit, 2009, Sturgeon, 2005 ; Walker, 1999) แต่แทบจะไม่พบว่ามีงานด้านชนบทศึกษามาพิจารณาร่วมกับกับชายแดนศึกษาซึ่งผู้เขียนมองว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า หากเราจะศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทที่ชายแดน จะศึกษาอย่างไร บทความส่วนต่อไปจะกล่าวถึงข้อถกเถียงเกี่ยวกับลักษณะของชนบทและชายแดนไทยในปัจจุบันโดยย่อเพื่อตั้งคำถามและสร้างกรอบความคิดในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดน

ชายแดน การอพยพและชุมชนเกษตรกรรม

เมื่อผู้เขียนตั้งคำถามถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทที่ชายแดน ความท้าทายประการสำคัญคือ จะรวมหัวข้อวิจัย 2 ประเด็นที่ดูเหมือนจะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเข้ามาไว้ในกรวิจัยเดียวได้ แต่เมื่อได้ลงไปในพื้นที่วิจัยที่ชายแดน ผู้เขียนจึงมองเห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะประเด็นการดำรงอยู่ของชุมชนเกษตรกรรมและการใช้แรงงานอพยพข้ามแดน

Rigg and Vandergeest (2012) กล่าวไว้ในหนังสือ *The Restudy "Problem" and Agrarian Change : Revisiting Rural Places in Southeast Asia* ว่าการศึกษาการเปลี่ยนแปลงชนบทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีลักษณะร่วมกันบางประการคือ การมองการเปลี่ยนผ่านของสังคมเป็นเส้นตรง การถดถอยของสังคมเกษตรกรรม (De-agrarianisation) และการเห็นพ้องต้องกันว่า ชาวนา

จะหมดไป (De-peasantisation) งานวิจัยจำนวนมาก โดยเฉพาะงานของ Jonathan Rigg ที่ทำการศึกษาในหมู่บ้านภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย กล่าวถึงปรากฏการณ์คนชนบทอพยพเข้าสู่เมือง แรงงานในหมู่บ้านขาดแคลนจนทำให้ชาวนาจำนวนมากเลิกทำนาและขายที่ดิน การเลือกลงทุนกับการศึกษาของบุตรหลานเพื่อให้หลุดพ้นจากความเป็นชาวนา (ดู Rigg, 2003 ; Rigg 2011 ; Rigg and Nattapoolwat, 2001) แต่กระนั้น งานรุ่นหลังกลับมีคำอธิบายที่ซับซ้อนมากขึ้น และเน้นย้ำถึงความสำคัญของบริบท (Context) ของพื้นที่ที่จะศึกษา ยกตัวอย่างเช่น Yos (2008) ที่กล่าวถึงความยืดหยุ่นของสังคมชาวนาที่แม้จะมีรายได้จากอาชีพนอกภาคเกษตร แต่ก็ยังสามารถปรับตัวและรักษามิปัญญาด้านการเกษตรไว้ได้ งานของ Brookfield (2008) พูดถึงการดำรงอยู่ของชาวนารายย่อยในประเทศกำลังพัฒนา และสิ่งสำคัญที่สนับสนุนการเกษตรคืออาชีพนอกภาคเกษตร Hirsch (2011) ตั้งคำถามถึงการปรับตัวของชาวนาในบริบทต่างๆ และภาวะการถดถอยของสังคมเกษตรกรรมและการหมดสิ้นไปของชาวนาว่าเกิดขึ้นจริงหรือไม่ ในเมื่องานวิจัยจำนวนมากยังยืนยันถึงการปรับตัวของชาวนาและการผสมผสานวิถีชีวิตทั้งงานภาคเกษตรและงานนอกภาคเกษตร

ขณะเดียวกัน ผู้เขียนพบช่องว่างในการศึกษาเรื่องการอพยพของคนชนบทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ให้ความสำคัญกับการอพยพจากชนบทสู่เมือง และปัญหาการขาดแคลนแรงงานและภาวะการถดถอยของภาคเกษตรกรรม ความจริงแล้วการอพยพจากชนบทสู่ชนบท หรือเมืองสู่ชนบท เกิดขึ้นได้ทั่วไป และเป็นสิ่งสำคัญที่พุงภาคเกษตรกรรมด้วย ประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกที่มีประชากรที่อยู่ใภาคเกษตรกรรมเหลือน้อยเต็มทีต่างผลิตนโยบายนำเข้าแรงงานจากเพื่อนบ้านในฤดูเก็บเกี่ยว ไม่ว่าจะเป็นการรับคนงานเก็บผลไม้จำพวกเบอร์รี่ในประเทศเดนมาร์ก สวีเดน ฟินแลนด์ ซึ่งรับแรงงานจากประเทศในยุโรปตะวันออก (Partanen, 2009) เป็นส่วนใหญ่ โปรแกรม de gestion integral de l'immigration saisonniere ของสเปน ที่ทำข้อตกลงกับรัฐบาลโมร็อกโกในการรับแรงงานโมร็อกกันเข้ามาเก็บผักผลไม้ในฤดูเก็บเกี่ยว (Constant, Nottmeyer, & Zimmermann, 2012) ในออสเตรเลีย รัฐบาลได้ผลิตนโยบายรับแรงงานจากหมู่เกาะในแปซิฟิก

เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานภายในประเทศ (Blanco, 2009) ส่วนประเทศไทยนั้น การอพยพผู้ชนบท และการใช้แรงงานอพยพจากประเทศเพื่อนบ้าน ในภาคเกษตรเกิดขึ้นมาหลายทศวรรษแล้ว ข้อมูลจากธนาคารโลกระบุว่า แรงงานอพยพจากพม่า ลาวและกัมพูชากระจายอยู่ในภาคเกษตรกรรมมากที่สุด (World Bank, 2006 : 35-36) แต่งานของนักวิชาการไทยที่ศึกษาการอพยพผู้ภาคเกษตรกรรมจะอยู่ในกรอบชายแดนศึกษามากกว่า เช่น งานของ Pakakrong (2008) ซึ่งศึกษายุทธวิธีการต่อรอง (Tactics) และการเอาตัวรอดของคนไทยริมน้ำโขง ในจังหวัดเชียงรายในภาวะที่สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลง และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในแม่น้ำโขงไม่ได้เท่าเดิม ชาวบ้านจึงต้องทำการเกษตรเข้มข้น และหนึ่งในวิธีการแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานคือการใช้แรงงานราคาถูกจากลาว ส่วนงานอื่น ๆ ที่ศึกษาการแทนที่ของแรงงานอพยพจากเพื่อนบ้านในพื้นที่เกษตรกรรมไทย เช่น Latt (2009) และ Natedao (2012) ต่างมีมุมมองเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการผลิตมากกว่าจะนำประเด็นดังกล่าวไปพิจารณาพร้อมกับประเด็นชายแดนศึกษา

เมื่อนำคำถามเรื่องข้างต้นมาพิจารณาชุมชนเกษตรกรรมที่ชายแดนริมน้ำโขงของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ของไทยและลาว ที่มีทั้งประเด็นการอพยพข้ามแดน ผ่านการต่อรองของรัฐกับชาวบ้านเกี่ยวกับกฎเกณฑ์การข้ามแดน การอพยพของแรงงานไทยผู้ชนบท และการแทนที่ของแรงงานลาวที่มีความคล้ายคลึงเรื่องภาษาวัฒนธรรม การข้ามพรมแดนแม่น้ำโขงที่แทบจะเหมือนกับข้ามฝั่งน้ำมากกว่าข้ามแผ่นดินอันเป็นลักษณะพิเศษของภูมิภาคนี้ หัวใจหลักของงานวิจัยของผู้เขียนจึงเป็นเรื่องชายแดน ภูมิรัฐศาสตร์ และการอพยพ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรกรรมอย่างไร

ชนบท ณ พื้นที่ชายแดนอีสาน-ลาว

ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การจัดการปกครองและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพื้นที่ที่ใช้กันมายาวนานคือการกำหนดอาณาเขตพรมแดน (Frontier) และระเบียบปฏิบัติภายใต้พื้นที่นั้นๆ ชายแดน (Border) คือพื้นที่กั้นชนที่แบ่งเขาแบ่งเราและกำหนดว่าใครเป็นหรือไม่เป็นสมาชิกในพื้นที่รัฐ ชายแดนจำนวนไม่น้อยมีเขตแดน (Boundary) ที่เป็นรูปธรรม เช่น แม่น้ำและภูเขา แต่กระนั้นความไม่เสถียรของพื้นที่พรมแดนอันเนื่องมาจากสภาวะโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ยาวนานก่อให้เกิดทั้งการล่มสลายและการเกิดขึ้นใหม่ของรัฐชาติเป็นเครื่องยืนยันว่าเส้นเขตแดนรัฐไม่ใช่ปัจจัยที่จะบ่งชี้ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของผู้คนได้ เส้นแบ่งเขตแดนอาจทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับพื้นที่นั้นๆ ไม่เหมือนเดิมอีกต่อไป อาจก่อให้เกิดพรมแดนนามธรรมในจิตใจของผู้คน แต่ในหลายพื้นที่เส้นเขตแดนทางการเมืองอาจไม่สามารถยุติความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนและวิถีชีวิตประจำวัน รวมถึงระเบียบปฏิบัติต่างๆ ที่มีการปฏิบัติกันมาช้านานได้ (Donna and Wilson, 1999) งานทางสังคมศาสตร์เกี่ยวกับชายแดนในยุคปัจจุบันจึงปรับเปลี่ยนจากรูปแบบเดิมที่มองชายแดนเป็นพื้นที่หรือตำแหน่งที่กำหนดไว้ชัดเจน มาสู่การพยายามทำความเข้าใจผู้คน และชุมชนในฐานะเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนและพิจารณาพื้นที่ชายแดนในฐานะพื้นที่ที่ถูกให้ความหมาย (จักรกริช, 2551) เช่นเดียวกับพื้นที่ชนบท มุมมองดังกล่าวทำให้เห็นภาพของการต่อรองทั้งระดับระหว่างรัฐ ภายในรัฐและระดับชุมชน กรณีดังกล่าวเกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดนสองฝั่งแม่น้ำโขงของประเทศไทยกับประเทศลาวที่เครือข่ายทางสังคมที่เกิดขึ้นพัฒนาขึ้นมาบนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติจากการแต่งงาน และการอพยพโยกย้ายเพื่อการตั้งถิ่นฐานระหว่างสองฝั่งแม่น้ำซึ่งแม้ว่าจะมีเหตุการณ์กระทบกระทั่งกันในระดับรัฐในบางครั้ง แต่ไม่ได้กระทบความสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่ชายแดน

ห้าสิบปีก่อน ภูมิภาคอีสานกับประเทศลาวแทบจะเหมือนกัน กล่าวคือต่างเป็นพื้นที่ชนบทเต็มไปด้วยไรนา ประชากรอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจกึ่งยังชีพ และภาคอีสานตามที่ปรากฏในงานวิชาการเป็นภูมิภาคที่ยากจน ล้าหลังเพราะสภาพภูมิอากาศแห้งแล้ง ผลผลิตทางการเกษตรต่ำ (Long, 1966 ; Parnwell, 1988 ; Rigg, 1985 and 1986) เมื่อปี 2505 ขณะที่ประชากรไทยมีรายได้เฉลี่ยต่อหัวประมาณ 1,000 บาท ประชากรภาคอีสานมีรายได้เฉลี่ยต่อหัวเพียง 450 บาท (National Statistical Office, 1964 cited in Long, 1966) ส่วนประเทศลาว แม้จะตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส แต่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดกระจายอยู่ตามเมืองใหญ่มากกว่าจะเข้าถึงพื้นที่ห่างไกลระดับหมู่บ้าน (Evan, 1995 ; Rehbein, 2007) แต่นับจากที่ลาวปฏิวัติประเทศเป็นสังคมนิยมเมื่อปี พ.ศ.2518 และปิดการติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน พร้อมๆ กับประเทศไทยประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และดำเนินการพัฒนาอุตสาหกรรมภายในประเทศ ความแตกต่างของอีสานกับลาวจึงเริ่มเกิดขึ้นแต่ไม่ได้ชัดเจนเนื่องจากในขณะนั้นภาคอีสานเป็นพื้นที่ของการสู้รบระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและรัฐบาลจังหวัดตามแนวชายแดนริมน้ำโขงต่างกลายเป็นพื้นที่สีแดงที่เป็นฐานกำลังของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

ความแตกต่างของสองประเทศทวีเพิ่มขึ้นเห็นได้ชัดเจนในทศวรรษ 1980-1990 เมื่อประเทศไทยผนวกตัวเองเข้ากับตลาดเงินและตลาดทุนในระบบโลกาภิวัตน์เต็มขั้น แม้รัฐบาลลาวจะประกาศนโยบาย “จินตนาการใหม่” นำประเทศเข้าสู่เศรษฐกิจทุนนิยมในปี 1985 แต่ความเติบโตของเศรษฐกิจไทยในยุคนี้ทั้งทางประเทศเพื่อนบ้านไปแล้วเมื่อโครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศได้กลายเป็นการผลิตเพื่อการส่งออกพร้อมๆ กับการพัฒนาโครงข่ายการคมนาคมเชื่อมต่อพื้นที่ทั่วประเทศด้วยถนน ทางรถไฟ และท่าอากาศยาน จนในปัจจุบัน ประเทศไทยกลายเป็นหนึ่งในประเทศกำลังพัฒนาที่มีรายได้อยู่ในระดับกลาง ส่วนลาวยังคงติดอันดับหนึ่งในสิบประเทศที่ยากจนที่สุดในโลกหากจัดอันดับจากรายได้เฉลี่ยประชากรซึ่งยังอยู่ใต้เส้นความยากจนเป็นส่วนมาก

การเปิดพรมแดนระหว่างประเทศอย่างเป็นทางการอีกครั้งในยุคหลังสงครามเย็นในทศวรรษ 2530 ถือเป็นจุดเริ่มของการพัฒนาเศรษฐกิจการค้า โดยเฉพาะตามเมืองชายแดนในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยที่มีศักยภาพในการพัฒนาการค้าชายแดน และยังเมื่อมีโครงการพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (Greater Mekong Subregion : GMS) เกิดขึ้น งานวิชาการจำนวนมากหลังปี 2530 ที่เกี่ยวกับชายแดนไทย-ลาว นอกจากรายงานการวิจัยและข้อมูลเชิงสถิติที่ผลิตโดยหน่วยงานต่างๆ แล้ว งานวิชาการมักจะเน้นไปศึกษาที่ประเด็นความร่วมมือระดับระหว่างประเทศ การศึกษาสังคมการค้าร่วมสมัยในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ศักยภาพทางเศรษฐกิจของเมืองชายแดน การค้าชายแดน และการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองของเมืองชายแดนที่เติบโตขึ้นจากนโยบายในการจัดการประชากรที่อพยพมาจากประเทศเพื่อนบ้านแบบจำกัดสิทธิในการเดินทางและการจ้างงาน เพื่อตรึงศักยภาพของเมืองชายแดนในการเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมที่เต็มไปด้วยแรงงานราคาถูก (Pitch, 2007) ส่วนงานทางมานุษยวิทยาที่เกี่ยวกับชายแดนไทย-ลาว จำนวนหนึ่งซึ่งเปิดมิติการศึกษาชายแดนที่เน้น “คน” เป็นศูนย์กลางการศึกษา ต่างเน้นไปในเรื่องมานุษยวิทยาการค้าข้ามแดน โดยพิจารณาการเปลี่ยนผ่านของการค้าชายแดนที่เกิดขึ้นจากเหลี่ยมเศรษฐกิจ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนในพื้นที่ (Walker, 1999) หรือการศึกษาการค้าทางเรือบริเวณชายแดนไทย-ลาว ที่พยายามจะชี้ให้เห็นความพยายามในการต่อรองช่วงชิงนิยามคำว่า “ชายแดน” เพื่อใช้และควบคุมพื้นที่ของรัฐในระดับระหว่างประเทศ ภายในรัฐ และระดับชุมชน (Jakkrit, 2009)

งานเขียนอีกชิ้นที่พยายามจะนิยามความเป็นชายแดน และภูมิทัศน์ชายแดน (Border landscape) ที่ไม่ได้มีแต่เพียงสภาพทางกายภาพ ได้แก่ การศึกษาการใช้และจัดการทรัพยากรข้ามพรมแดนของชาวอาข่าที่บริเวณชายแดนไทย และจีนของ Jannet Sturgeon (2007) ซึ่งเน้นที่การทำความเข้าใจนโยบายเกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยของรัฐที่แตกต่างกันในด้านให้สิทธิความเป็นพลเมืองและการจัดการพื้นที่ป่าไม้ โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่านโยบายชนกลุ่มน้อยของจีนทำให้ชาวอาข่าเป็นพลเมืองที่มีฐานะเป็นผู้ทำการเกษตร ส่วนคนอาข่าในประเทศไทยไม่ได้รับสิทธิพลเมืองและกลายเป็นผู้ทำลายป่า Sturgeon ใช้ข้อมูลมานุษยวิทยาจาก

ภาคสนามในการอธิบายการสร้างความหมาย และการต่อรองภูมิทัศน์ชายแดน เพื่อจัดการและใช้ทรัพยากรของชุมชนชาวอาข่าจากประวัติศาสตร์จนถึงยุคปัจจุบัน แต่สิ่งที่ขาดหายไปคือภาพพลวัตของชุมชนอาข่าและวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของคนในพื้นที่โดยเฉพาะในแง่ของการอพยพเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนนอกเหนือไปจากประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและการใช้ทรัพยากร ซึ่งผู้เขียนเห็นว่างานชิ้นนี้บุกเบิกการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาแบบพหุสนามและชี้ให้เห็นถึงความลื่นไหลของพรมแดนรัฐชาติที่ถูกจินตนาการกำหนด ชัดคั่นขึ้นได้จากผู้คนหลายกลุ่มบนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันและยังเกิดความเหลื่อมล้ำชัดเจนเมื่อพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐไทยกับชนกลุ่มน้อยอาข่าที่อพยพมาจากประเทศจีน แต่ผู้เขียนมุ่งเน้นไปที่ประเด็นชายแดน และการจัดการทรัพยากรของคนในพื้นที่มากกว่าจะดูพลวัตและความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเรื่องการอพยพ และความเกี่ยวข้องกับการเศรษฐกิจภาคเมือง

ในกรณีของอีสานกับลาว ความคล้ายคลึงทางชาติพันธุ์ และประวัติศาสตร์ ประกอบกับความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ซึ่งถูกกั้นกลางไว้เพียงแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำที่ทำหน้าที่สื่อกลางการติดต่อมากกว่าจะกั้นเขตแดนรัฐ ส่งผลต่อลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและการข้ามแดนที่นอกจากจะทำได้สะดวกแล้ว พลเมืองที่อาศัยอยู่ตามแนวริมน้ำโขงต่างมีปฏิบัติการข้ามแดนในชีวิตประจำวันทั้งแบบเป็นทางการผ่านช่องทางตามกฎหมายของรัฐ ได้แก่ การเดินทางข้ามสะพานมิตรภาพและการข้ามเรือตามจุดผ่อนปรนทางการค้าและแบบกึ่งทางการ² ผ่านจุดข้ามแดนในหมู่บ้านต่าง ๆ ที่ควบคุมดูแลโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน แต่ยังมีรูปแบบการข้ามแดนที่ไม่เป็นทางการ³ บนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคมเครือญาติที่ปฏิบัติกันมาช้านาน เมื่อเชื่อมโยงบริบทของชายแดนอีสาน-ลาว เข้ากับวิถีชีวิตภาคเกษตรกรรมของชาวบ้านอีสานริมฝั่งโขง ความเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ ซึ่งในแง่หนึ่งคล้ายกับชนบทไทยส่วนอื่น ๆ ในเรื่องของการพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐานความเติบโตทางเศรษฐกิจ และความเปลี่ยนแปลงของชุมชนเนื่องจากการอพยพย้ายถิ่นของคนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาดีขึ้นและก้าวไปเป็นแรงงานนอกภาคเกษตรกรรมตามเมืองอุตสาหกรรมต่าง ๆ จนทำให้จำนวนแรงงานในภาคเกษตรกรรมลดลงส่งผลถึงการขาดแคลนแรงงานในฤดูกาลทำนา ซึ่งต้องใช้แรงงานเข้มข้นในช่วงดำน

และเกี่ยวข้าวระหว่างเดือนมิถุนายนถึงสิงหาคม และปลายเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายนของทุกปี แต่กระนั้นพื้นที่ชายแดนอีสาน-ลาว รวมไปถึงภาคอีสานโดยภาพรวมมีความแตกต่างจากภูมิภาคอื่นตรงที่จำนวนเกษตรกรในภาคอีสานยังคงมีสัดส่วนสูงสุด ภาคเกษตรกรรมยังคงเป็นรายได้หลักของครัวเรือนอีสาน แต่ส่วนที่เปลี่ยนแปลงคือสัดส่วนรายได้นอกภาคเกษตรกรรมที่มีบทบาทต่อครัวเรือนเพิ่มขึ้น การศึกษาของ Grandstaff และคณะ (2008) จากการรวบรวมและวิเคราะห์เชิงสถิติพบว่าครัวเรือนอีสานอพยพโยกย้ายไปทำงานนอกภาคเกษตรทั้งในและนอกภูมิภาคมากขึ้น และจำนวนประชากรในภาคเกษตรค่อย ๆ ลดลงนับจากปี 2530 เนื่องจากคนรุ่นใหม่ ๆ ต่างย้ายไปตั้งถิ่นฐานนอกภูมิภาคมากกว่าจะกลับมาประกอบอาชีพเกษตรกรรมซึ่งเป็นงานหนักและเหน็ดเหนื่อย คนรุ่นใหม่จึงนิยมส่งเงินกลับบ้านมาให้ครัวเรือนที่อยู่ข้างหลังจ้างแรงงาน

เนื่องจากภาคอีสานเต็มไปด้วยชาวนารายย่อยและพึ่งพาน้ำฝนในการทำนาเป็นหลักทำให้ทุกครัวเรือนต้องรีบปักดำให้เสร็จทันเวลาฝนตก และต้องรีบเกี่ยวข้าวให้เสร็จก่อนข้าวจะล้ม พื้นที่ซึ่งเป็นเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ ทำให้ไม่สะดวกในการใช้เครื่องจักรแทนแรงคน ต่างกับผืนนาในภาคกลางที่เป็นแปลงนาขนาดใหญ่สามารถใช้เครื่องจักรได้ และระบบชลประทานที่พัฒนามาเนิ่นนานยังทำให้ชาวนาทำนาได้ปีละหลายหน แม้ว่าแรงงานรับจ้างในหมู่บ้าน และการจ้างงานกันในหมู่เครือญาติจะยังสามารถทำได้ แต่บ่อยครั้งที่แรงงานไม่เพียงพอ ชาวนาภาคอีสานที่อาศัยอยู่ตามริมน้ำโขงซึ่งได้เปรียบในเรื่องภูมิศาสตร์ที่ใกล้กับประเทศลาวจึงแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานด้วยการจ้างงานคนลาวบนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคม การจ้างงานและการอพยพตามฤดูกาลจึงเกิดขึ้นทั่วไปบริเวณจังหวัดชายแดนไทยที่มีพรมแดนติดกับแม่น้ำโขง และชาวนาไทยสามารถจ้างแรงงานลาวในราคาต่ำกว่าจ้างแรงงานในหมู่บ้าน ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้คนริมฝั่งโขงที่เกิดขึ้นทำให้ผู้เขียนตั้งคำถามทั้งในเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นชายแดนและการอพยพข้ามแดน กล่าวคือ ถ้าเราตีความชายแดนแบบรัฐศาสตร์ว่าเป็นพื้นที่ชายขอบของรัฐด้วยอำนาจ จะถูกผนวกหรือถูกกลืนเมื่อไร อย่างไรก็ได้ (Thongchai, 1994) ชายแดนริมน้ำโขงในมุมมองของความเป็นพื้นที่เกษตรกรรมและโอกาสในการจ้าง

แรงงานราคาถูก ทำให้พื้นที่เกษตรกรรมตามแนวชายแดนในยุคโลกาภิวัตน์อาจไม่ได้เป็นชายขอบเสมอไป นอกจากนี้ พื้นที่ชายแดนดังกล่าวยังแปรสภาพเป็นพื้นที่ที่สร้างโอกาสทางเศรษฐกิจสำหรับคนลาวที่อพยพมาหางานรับจ้างตามฤดูกาล ซึ่งในงานวิชาการเกี่ยวกับการอพยพมักจะมุ่งไปที่การอพยพจากชนบทสู่เมือง แต่ในกรณีนี้เป็นการอพยพจากชนบทสู่ชนบท ทำให้ผู้เขียนตั้งคำถามถึงภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทที่ชายแดนอีสานกับลาว ซึ่งมีองค์ประกอบเฉพาะในเรื่อง สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ นโยบายของภาครัฐ และการต่อรองเรื่องการอพยพข้ามพรมแดน กำหนดวิถีการเกษตรและความสัมพันธ์ทางสังคมของพื้นที่ชนบทที่อยู่ ณ ชายแดน ไทย ลาว เวียดนาม ทั้งพื้นที่ต้นทางการอพยพที่ฝั่งลาว และพื้นที่ปลายทางอย่างฝั่งไทยอย่างไร ผู้เขียนไม่ได้มีจุดมุ่งหมายจะทำการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ (Comparative studies) หากแต่ต้องการศึกษาความเกี่ยวเนื่องทั้งเชิงพื้นที่และเชิงสังคมของพื้นที่ชายแดนสองประเทศ และเพื่อตอบคำถามวิจัยดังกล่าว ผู้เขียนเลือกศึกษาเชิงมานุษยวิทยา โดยการลงภาคสนามที่หมู่บ้านสองฝั่งโขงที่อยู่ตรงข้ามกัน ได้แก่ บ้านสองคอน อำเภอห้วยใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร และบ้านแก่งกะเบา เมืองไชยบุรี แขวงสะหวันนะเขต และใช้วิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม สัมภาษณ์เชิงลึก และใช้แบบสอบถาม ส่วนต่อไปจะกล่าวถึงวิธีการศึกษาโดยใช้ชาติพันธุ์วรรณาพหุสนามและความท้าทาย

ชาติพันธุ์วรรณาพหุสนามในพื้นที่ชายแดนและความท้าทาย

เดือนมิถุนายนถึงกรกฎาคม 2553 เป็นช่วงแรกในการทำงานภาคสนามของผู้เขียน หลังจากทบทวนกรอบแนวคิดทฤษฎีและตั้งคำถามการวิจัยแล้ว ผู้เขียนเดินทางไปบ้านสองคอนเพื่อสังเกตการข้ามแดนของคนลาวและคนไทยสองฝั่งแม่น้ำโขง และการจ้างงานในฤดูกาลดำนา ปี 2553 โดยคาดหวังว่าจะได้พบแรงงานรับจ้างจากบ้านแก่งกะเบาที่อยู่ฝั่งตรงข้าม และจะได้สังเกตการณ์ปฏิบัติการข้ามแดน ความสัมพันธ์ของชาวบ้านสองฝั่งโขง และทำความเข้าใจกับชาวบ้านทั้งสองฝั่งเพื่อที่จะเข้าไปเก็บข้อมูลที่บ้านแก่งกะเบาฝั่งลาวต่อไป

บ้านสองคอนเป็นหมู่บ้านขนาดกลางอยู่ริมแม่น้ำโขง อยู่ห่างจากตัวอำเภอหว้านใหญ่ไปทางทิศเหนือประมาณ 5 กิโลเมตร แต่เดิมเป็นหมู่บ้านเดียว แต่เมื่อหมู่บ้านขยายและประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงแบ่งการปกครองออกเป็น 3 หมู่ ได้แก่ หมู่ 2 หมู่ 3 และหมู่ 11 ซึ่งทั้งหมดตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลปงขาม จุดเด่นของบ้านสองคอนได้แก่ การเป็นหมู่บ้านคริสตัง กลางหมู่บ้านมีศาสนสถานขนาดใหญ่อยู่ริมน้ำโขงเป็นที่รู้จักในชื่อ “วัดสองคอน” มีชื่อเต็มว่า สักการะสถานแห่งมรณะศักดิ์ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อรำลึกถึงบุญราศรี 7 ท่าน⁴ ทุกๆ เช้าวันอาทิตย์หน้าวัดสองคอนจะมีตลาดนัดขนาดใหญ่ที่ผู้คนทั้งฝั่งไทย ฝั่งลาวต่างข้ามมาจับจ่ายซื้อขายสินค้า และเป็นช่องทางของการติดต่อจ้างงาน ระหว่างชาวบ้านสองคอนที่อาจจะบอกฝากแม่ค้าหรือคนขับเรือชาวลาวให้หาแรงงานรับจ้างให้

ผู้เขียนเลือกทำวิจัยที่บ้านสองคอนหมู่ 2 และหมู่ 3 ซึ่งเป็นบ้านริมฝั่งโขงโดยเว้นหมู่ 11 เนื่องจากเป็นหมู่บ้านใหม่ที่อยู่บนเนิน ไม่มีพื้นที่ติดริมน้ำโขง บ้านสองคอนหมู่ 2 และหมู่ 3 มีครัวเรือนรวมทั้งสิ้น 355 ครัวเรือน ข้อมูลครัวเรือนของฝ่ายพัฒนาชุมชนอำเภอหว้านใหญ่ระบุว่าร้อยละ 80 ของชาวบ้านประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก แต่เท่าที่ผู้เขียนสังเกต แทบทุกหลังคาเรือนมีอาชีพอื่นๆ ทั้งในและนอกภาคเกษตร เช่น ปลุกมันสำปะหลัง ยางพารา ทำไร่ข้าวโพดสวนมะขามหวาน เป็นต้น ชาวบ้านจำนวนหนึ่งเป็นเจ้าของร้านของชำซึ่งมีกระจัดกระจายอยู่ทุกมุมของหมู่บ้าน บ้างทำการประมง บ้างค้าขายในตลาดนัดวันอาทิตย์ หลายครอบครัวมีสมาชิกรับราชการทั้งในและนอกท้องถิ่น และเป็นเรื่องปกติที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่จะเป็นผู้ดูแลนาเพราะลูกหลานไม่ได้อยู่ในหมู่บ้านหรือถ้าอยู่ก็อาจจะยังเป็นนักเรียนหรือทำงานรับจ้างอยู่ในตัวจังหวัดและพื้นที่รอบๆ

แต่ระหว่างการเก็บข้อมูล ทั้งช่วงฤดูดำนาในเดือนมิถุนายน-สิงหาคม 2553 และฤดูเกี่ยวข้าวในเดือนพฤศจิกายนปีเดียวกัน ผู้เขียนแทบจะไม่พบแรงงานลาวจากบ้านแก่งกะเบาเลย ในฤดูดำนา ผู้เขียนพบแรงงานหญิงจำนวน 7 คน ข้ามมาช่วยญาติของตนเองที่บ้านสองคอนดำนาโดยได้รับค่าจ้างวันละ 150 บาท พร้อมอาหารเข้ากับอาหารกลางวัน หนึ่งในชาวบ้านแก่งกะเบาคือ ยายบุญ แม่ของยายบุญ

เป็นคนไทยจากบ้านน้ำก่ำ อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม ห่างจากบ้านสองคอนเพียง 10 กิโลเมตร ยายบุญซึกชวนเพื่อนบ้านมารับจ้างที่ฝั่งไทยติดต่อกันมา 5 ปีแล้ว ผู้เขียนขออนุญาตตามยายบุญไปที่บ้านแก่งกะเบา แต่ไม่มีใครยอมให้ข้ามเรือทั้งพี่คำและชาวบ้านสองคอน ทุกคนให้เหตุผลว่าผู้เขียนไม่ใช่ชาวบ้าน ผู้เขียนจึงถือหนังสือเดินทางข้ามแดนไปบ้านแก่งกะเบาโดยการข้ามสะพานมิตรภาพแห่งที่สองไปที่เมืองสะพานมิตรภาพ และต่อรถโดยสารเข้าหมู่บ้านและไปขออาศัยที่บ้านยายบุญ และระหว่างนั้นก็แนะนำตัวกับกลุ่มผู้นำหมู่บ้านรวมถึงชาวบ้านละแวกใกล้เคียง และคอยสังเกตเหตุการณ์ต่างๆ ในบ้านแก่งกะเบา รวมถึงภูมิทัศน์ของหมู่บ้านซึ่งเต็มไปด้วยร้านค้า และร้านอาหารเนื่องจากหลังเปิดสะพานมิตรภาพแห่งที่สอง⁵

รัฐบาลลาวเปิดการลงทุนและสนับสนุนนักลงทุนโดยเฉพาะจากประเทศไทยและจีน ให้เข้าไปลงทุนธุรกิจรวมถึงให้สัมปทานที่ดินในการปลูกพืชเศรษฐกิจ ห่างจากบ้านแก่งกะเบาไปเพียง 30 กิโลเมตรมีโรงงานน้ำตาลมิตรลาวซึ่งเป็นโรงงานขนาดใหญ่มีแรงงานทั้งคนไทยคนลาวรวมกันประมาณ 5,000 คน และรอบๆ โรงงานเป็นพื้นที่สัมปทานปลูกอ้อยที่รัฐบาลลาวเปิดโอกาสให้นายทุนทั้งคนไทยคนลาวลงทุนได้ ส่วนกลางหมู่บ้านแก่งกะเบาเป็นโรงงานผลิตปุ๋ยเจ้าของเดียวกันกับโรงงานน้ำตาลซึ่งจ้างงานคนลาวจากบ้านแก่งกะเบาและบ้านรอบๆ เช่นกัน การมีโรงงานในละแวกใกล้เคียง การเป็นหมู่บ้านชายแดน และทำเลที่ตั้งหมู่บ้านที่อยู่บนถนนเส้นหลักสู่หมู่บ้านชายแดนริมน้ำโขงอื่นๆ ทำให้บ้านแก่งกะเบากลายเป็นทำเลการค้าที่ดี ชาวบ้านจำนวนมากเป็นคนที่ย้ายมาจากถิ่นอื่น บ้างก็เป็นครอบครัวข้าราชการที่ย้ายมาตั้งถิ่นฐาน คนบ้านแก่งกะเบาที่เป็นคนพื้นทีจริง ๆ คือคนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำโขงซึ่งมี 114 หลังคาเรือน ในขณะที่อีก 80 หลังคาเรือนเป็นครอบครัวข้าราชการที่ย้ายมาจากถิ่นอื่น จากจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ผู้เขียนพบว่าคนที่ยังมีไร่นาเป็นของตนเองมีอยู่ไม่ถึงครึ่ง แม้จะเคยมีประสบการณ์ข้ามไปรับจ้างทำนาที่บ้านสองคอน แต่เศรษฐกิจการค้าที่เติบโตขึ้น ศักยภาพในการทำประมงของหมู่บ้าน และโอกาสที่จะเข้าถึงงานรับจ้างที่โรงงานน้ำตาลกับโรงงานปุ๋ย รวมถึงความสะดวกสบายในการอพยพข้ามไปทำงานที่เมืองไทย

หลังการเปิดสะพานมิตรภาพทำให้ชาวบ้านหลายครัวเรือนยุติการทำนา ครอบครัวยุติการทำนาเพราะหาแรงงานรับจ้างลำบาก ครัวเรือนที่ยังทำนาอยู่จะต้องมีคนที่มีพละกำลังและมีทุนทรัพย์พอที่จะลงแรงและจ้างแรงงาน ส่วนคนที่ยังข้ามไปรับจ้างทำนาที่ฝั่งไทยโดยมากข้ามไปช่วยญาติที่ฝั่ง หรือไม่ก็เป็นครัวเรือนยากจนมีที่ดินน้อย หรือไร้ที่ดินเพราะอพยพมาจากที่อื่น ซึ่งมีเหลืออยู่ราว 10 ครอบครัวนั้น ผู้เขียนอยู่ที่บ้านยาบุญจนถึงเช้าวันอาทิตย์จึงนั่งเรือบรรทุกแม่ค้าจากลาวที่จะข้ามไปซื้อของที่ตลาดนัดวันอาทิตย์เพื่อกลับไปขึ้นฝั่งที่บ้านสองคอน ซึ่งนับจากนั้นมาไม่มีใครห้ามไม่ให้ผู้เขียนนั่งเรือข้ามฟากกับชาวบ้านอีกเลย อาจเพราะเริ่มคุ้นเคยกับชาวบ้านทั้งสองฝั่งมากขึ้นโดยเฉพาะชาวบ้านสองคอน อาจจะเห็นว่าผู้เขียนไปค้างคืนอยู่ที่ฝั่งลาวมาแล้วและปลอดภัยดี

สองสัปดาห์สุดท้ายก่อนสิ้นเดือนกรกฎาคม ผู้เขียนประจำอยู่ที่บ้านสองคอนเพื่อคัดกรองแรงงานลาวที่ข้ามมารับจ้างทำให้พบว่า นอกจากคนลาวจากบ้านแก่งกะเบายังมีคนลาวจากบ้านอื่นๆ ที่ผู้เขียนไม่เคยได้ยินชื่อ และแม้แต่คนบ้านสองคอนเองก็รู้จัก ที่ข้ามมารับจ้างโดยไม่ได้นั่งเรือเข้าไปเย็นกลับเพราะหมู่บ้านของพวกเขาอยู่ลึกเข้าไปจากริมน้ำโขง คนเหล่านี้จะมานอนพักที่บ้านเจ้าของนาจนหมดฤดูทำนา แต่ผู้เขียนไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ทั่วถึงว่าพวกเขาเหล่านั้นมาจากบ้านใด และมีจำนวนเท่าใด เพราะแม้ทางฝั่งไทยจะมีด่านประเพณีและมีการจตรายชื่อคนลาวที่เข้ามาฝั่งไทย แต่ก็ไม่ใช่ทุกครั้งที่ถูกบ้านจะแจ้งกรรมการหมู่บ้านเพราะแรงงานลาวไม่ได้อยู่ประจำบ้านใดบ้านหนึ่งตลอดช่วงดำนา ชาวบ้านจะใช้วิธีการต่อคิว หรือขอปันแรงงานจากเพื่อนบ้าน หรือญาติตัวเองทำให้แรงงานจากฝั่งลาวเคลื่อนที่ไปตามนาต่างๆ ตลอดเวลา เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้เขียนนึกคิดถึงวิธีการเก็บข้อมูลที่ตั้งใจไว้แต่เดิมว่าจะดูความสัมพันธ์แต่เพียงบ้านสองคอนกับบ้านแก่งกะเบาอาจจะไม่ได้อีกต่อไป ในเมื่อคนบ้านสองคอนไม่ได้จ้างแรงงานบ้านแก่งกะเบา และคนบ้านแก่งกะเบาที่แทบจะไม่ได้ทำนา กลายเป็นคำถามที่ผู้เขียนตั้งใจจะกลับมาหาคำตอบอีกครั้งในฤดูเกี่ยวข้าวอีก 3 เดือนถัดไป

เดือนพฤศจิกายน 2553 ผู้เขียนกลับไปที่บ้านสองคอนอีกครั้งในฤดูเกี่ยวข้าว และใช้เวลาอยู่ในสนามสองเดือนเต็ม โดยทุก ๆ วันจะไปที่ด้านประเพณีของบ้านสองคอนเพื่อสังเกตการข้ามแดน และใช้เวลาระหว่างวันไปตามนาต่าง ๆ เพื่อพูดคุยกับเจ้าของนาคนไทย และแรงงานชาวลาว ครั้งนี้ผู้เขียนไม่ได้พบกับยายบุญจากบ้านแก่งกะเบา แต่เพื่อนข้างบ้านยายบุญที่เคยมาด้วยกันในช่วงดำนาส่งข่าวว่ายายบุญไม่สบาย พวกเขาจึงข้ามมากันเอง 7 คน นอกจากนี้ ในผืนนาบางแปลงผู้เขียนได้พบกับแรงงานลาวกลุ่มเดิมที่เคยมารับจ้างดำนาเมื่อเดือนมิถุนายน ซึ่งการพบกันรอบที่สองนี้ทำให้พวกเขาคุ้นเคยและกล้าสนทนากับผู้เขียนมากขึ้น

สิ้นสุดฤดูเกี่ยวข้าว ผู้เขียนได้รายชื่อและจำนวนคนลาวที่มารับจ้างที่บ้านสองคอนจำนวน 120 คน ทั้งหมดนี้มีคนมาจากบ้านแก่งกะเบาเพียง 7 คน ส่วนคนอื่น ๆ มาจากหมู่บ้านต่าง ๆ จำนวน 7 หมู่บ้านซึ่งบางหมู่บ้านนั้นแม้แต่ชาวบ้านสองคอนเองก็รู้จักเพราะอยู่ห่างริมน้ำโขงออกไปมาก ชาวบ้านสองคอนให้ข้อมูลว่าฤดูกาลเกี่ยวข้าวเป็นช่วงที่หมู่บ้านต้องการแรงงานมากกว่าฤดูดำนาเสียอีก เพราะทุกคนต้องรีบเกี่ยวข้าวให้ทันก่อนข้าวล้ม ในขณะที่ฤดูดำนา ถ้าฝนตกอยู่ตลอดเวลา ก็ค่อย ๆ ปักกล้าไปเรื่อย ๆ ได้ ปกติแล้วชาวบ้านสองคอนจะติดต่อกับคนขับเรือชาวลาวหรือคนรู้จักที่บ้านแก่งกะเบาให้พาคนมารับจ้างเกี่ยวข้าว แต่ช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมาแรงงานที่บ้านแก่งกะเบาหายากขึ้นเรื่อย ๆ พวกเขา มักจะได้พบแรงงานหน้าใหม่ที่มาจากหมู่บ้านไกล ๆ มาแทน และแรงงานหน้าใหม่เหล่านี้ก็จะชักชวนสมาชิกในบ้านตนเองมาเพิ่มในปีถัดไป ซึ่งคนบ้านสองคอนเองก็จะไม่รับแรงงานหน้าใหม่ที่เข้ามาเองเช่นกันเพราะไม่ไว้ใจ แต่ถ้าหากมาพร้อมแรงงานหน้าเดิมที่เคยทำงานให้กันมาก่อนแล้ว พวกเขายินดีจะจ้าง และยินดีจะให้ค้างในที่นาหรือที่บ้านของตน

แรงงานกลุ่มใหญ่ที่สุดจำนวน 31 คน มาจากหมู่บ้านหนองคำแฮด เมืองอุทุมพอน แขวงสะหวันนะเขต ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านแก่งกะเบาไปประมาณ 50 กิโลเมตร แต่อยู่ห่างจากตัวเมืองสะหวันนะเขตประมาณ 25 กิโลเมตร เรื่องไม่คาดคิดที่จะได้พบกับคนลาวที่มาจากบ้านไกล ๆ ทำให้ผู้เขียนตระหนักในความซับซ้อนของการใช้แรงงานในหมู่บ้านชนบท และต้องหาวิธีการที่จะทำความเข้าใจ

ว่าจะทำอะไร ถ้าสิ่งที่เราต้องศึกษาไม่ได้หยุดนิ่ง และเคลื่อนที่ข้ามเขตแดน วิชาชาติอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นคำถามเดียวกับ Falzon (2005 and 2009) ว่านักมานุษยวิทยาที่ศึกษาชุมชนชาวนาจะอย่างไร เมื่อภาพความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนที่ดูเหมือนจะไม่มีการอพยพเกิดขึ้นเลยดูจะไม่สะท้อนความเป็นจริง และความคิดที่ว่าการศึกษาชาติโดยการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาเชิงลึกในพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งอาจจะไม่เพียงพอ เพื่อลดข้อจำกัดดังกล่าว Marcus (1995) เสนอแนวทางพหุสนามซึ่งเน้นการทำความเข้าใจสิ่งที่ศึกษาอย่างรอบด้าน และเป็นระบบเป็นทางเลือกที่จะลดข้อจำกัดดังกล่าว การศึกษาพหุสนามในที่นี้คือการติดตามคนกลุ่มเดิมไปในสถานการณ์หรือที่ต่าง ๆ และการติดตามความต่อเนื่องในประสบการณ์ชีวิตของปัจเจกบุคคล ซึ่งวิธีการเก็บข้อมูลแบบนี้มักจะถูกนำมาใช้ในงานศึกษาการอพยพย้ายถิ่น (Migration) และการศึกษาคนพลัดถิ่น (Diaspora) ที่หน่วยในการวิเคราะห์ ได้แก่ แรงงานอพยพ มีการเคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลาตัวอย่างเช่น การติดตามแรงงานในหมู่บ้านชายแดน ลาว ไทย เขมร ที่อพยพไปทำงานในกรุงเทพฯ ของ ไชยณรงค์ (2008) เป็นต้น การผนวกวิธีการศึกษาเชิงลึกด้วยวิธีชาติพันธุ์วรรณนาในแต่ละสนามวิจัยตามประเพณีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงชนบทน่าจะลดช่องว่างของชาติพันธุ์วรรณนาพหุสนามที่มักจะถูกตั้งคำถามว่านักวิจัยจะเข้าใจพื้นที่เชิงลึกได้อย่างไรในเมื่อเคลื่อนที่ไปตามที่ต่าง ๆ ตลอดเวลา และวิธีวิทยานี้ น่าจะช่วยให้ผู้เขียนมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานรับจ้างชาวลาว กับชาวนาไทย ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับอาชีพในและนอกภาคเกษตรกรรม รวมถึงระบบการข้ามแดนของหมู่บ้านชายแดนสองฝั่งโขงเพื่อเชื่อมโยงไปสู่การวิเคราะห์เรื่องการเปลี่ยนแปลงของชนบทไทยกับลาวที่มีลักษณะข้ามชาติ (Transnationalism) ซึ่งยังมีการศึกษาไม่มากนักในงานวิชาการเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทไทย

ผู้เขียนสร้างความคุ้นเคยกับแรงงานชาวลาวด้วยการแวะเวียนไปตามเถียงนาต่าง ๆ เพื่อพูดคุยเรื่องสัพเพเหระยามที่พวกเขาพักรับประทานอาหาร และไปหัดเกี่ยวข้าว ซึ่งผู้เขียนเรียกวิธีการเก็บข้อมูลด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมที่ผู้เขียนใช้ว่า “work and talk” กล่าวคือ ทุกครั้งที่ไปสนทนาไม่ว่าจะกับเจ้าของ

ที่นาหรือกับลูกจ้างชาวลาว หากพวกเขากำลังทำนา ผู้เขียนซึ่งทำนาไม่เป็นและไม่เคยทำนา จะลงไปช่วยเขา ขอให้เขาสอนเสมอเพื่อเป็นการเรียนรู้ สร้างความคุ้นเคย และยังเป็นวิธีหนึ่งที่ลดการแบ่งเขาแบ่งเรา และลดช่องว่างระหว่างผู้เก็บข้อมูลวิจัยกับผู้ให้ข้อมูล และการปฏิบัติกับผู้ให้ข้อมูลว่าเป็นเพียงวัตถุวิสัย (Object) สำหรับผู้เขียน พวกเขาไม่ใช่เพียงผู้ให้ข้อมูลที่คอยตอบคำถาม แต่พวกเขาเป็นทั้งครูและมิตรที่สอนผู้เขียนในสิ่งที่ไม่เคยรู้มาก่อน จนกระทั่งฤดูกาลเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้น ผู้เขียนส่งคนลาวจากบ้านต่าง ๆ ขึ้นเรือกลับฝั่งไปที่ละกลุ่ม และขอติดตามกลุ่มแรงงานจากบ้านหนองคำแฮดกลับบ้านโดยตั้งคำถามเดียวกับเมื่อครั้งพบแรงงานจากบ้านแก่งกะเบาว่าเศรษฐกิจและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขที่บ้านหนองคำแฮดเป็นเช่นไร เพราะอะไรเขาถึงต้องข้ามมารับจ้างทำนาถึงฝั่งไทย และนอกฤดูกาลทำนาพวกเขาทำอะไร

เมื่อได้ข้อมูลเชิงคุณภาพเพียงพอที่จะเข้าใจทั้งสามพื้นที่ ผู้เขียนได้ออกแบบแบบสอบถามเพื่อกลับไปสัมภาษณ์ชาวบ้านทั้งสามหมู่บ้านอย่างเป็นระบบอีกครั้ง โดยเก็บแบบสอบถามจำนวนร้อยละ 25 จากจำนวนครัวเรือนทั้งหมด สำหรับบ้านสองคอนและบ้านแก่งกะเบา ผู้เขียนไม่แปลกใจนักที่แทบจะไม่เจอแรงงานหนุ่มสาวในหมู่บ้านเพราะเห็นสถานการณ์ตั้งแต่ครั้งแรกที่ลงภาคสนามว่าหนุ่มสาวอพยพเข้าเมืองเป็นส่วนใหญ่ แต่สำหรับบ้านหนองคำแฮด เมื่อผู้เขียนกลับไปเก็บแบบสอบถามอีกครั้งในเดือนกุมภาพันธ์ 2554 คนในหมู่บ้านที่ผู้เขียนพบที่บ้านสองคอนเหลือไม่ถึงครึ่งเพราะต่างเข้าไปหางานทำในกรุงเทพฯ แล้ว ขณะที่ชาวบ้านแก่งกะเบาซึ่งอยู่ที่ชายแดนมีโอกาสนในการประกอบอาชีพอื่นนอกจากการเกษตร เช่น การประมง การค้าขาย และการเป็นแรงงานรับจ้างในธุรกิจใหม่ๆ ที่เข้ามาลงทุน ชาวบ้านหนองคำแฮดซึ่งอยู่ลึกเข้าไปในดินแดนลาว และเป็นหมู่บ้านขนาด 212 ครัวเรือน ขนาดพอๆ กับบ้านแก่งกะเบา กลับไม่มีโอกาสทางอาชีพใดนอกจากการทำนาปีละครั้งซึ่งโดยมากจะปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนมากกว่าปลูกขาย การเลี้ยงสัตว์ การปลูกผักและหาของป่าตามฤดูกาล โอกาสในการประกอบอาชีพรับจ้างจึงมีเพียงการอพยพเข้าเมือง และเมื่อการเดินทางภายในประเทศลาวสะดวกมากขึ้น ชาวหนองคำแฮดจึงเริ่มอพยพไปรับจ้างทำนาที่ฝั่งไทย

เพิ่มมากขึ้นโดยไปในฐานะลูกจ้างเต็มตัว ไม่ได้ไปด้วยสายสัมพันธ์แบบญาติพี่น้องเหมือนกับบ้านแก่งกะเบา

การเก็บข้อมูลที่บ้านหนองคำแฮดทำให้ผู้เขียนเข้าใจความซับซ้อนของวิถีชีวิตของชาวนาลาวที่แทบไม่สามารถจะคาดคะเนได้เลยว่าจะพบเขาได้ที่ใดเมื่อไร บางปีที่ครอบครัวสามารถหาแรงงานรับจ้างได้ พวกเขาอาจจะไม่กลับมาบ้านแต่ส่งเงินมาเป็นค่าจ้างแรงงานทำนา แต่ในปีที่ผู้เขียนเก็บข้อมูล เนื่องจากฝนแล้งและทิ้งช่วงไปนานเป็นเดือน เมื่อฝนตกทุกคนจึงทำนาพร้อมกันหมดทำให้แรงงานขาดแคลน และมีการเรียกลูกหลานที่ทำงานอยู่นอกถิ่นฐานบ้านเกิดกลับมาช่วยงานในนาหากกลับมาได้ แรงงานจำนวนหนึ่งกลับมาพักผ่อนที่บ้านเกิดชั่วคราว แต่เมื่อมีเพื่อนบ้านชวนไปรับจ้างทำนาที่บ้านสองคอนก็ตามไปเพื่อหาประสบการณ์บ้างก็ต้องการไปเที่ยวเพราะการข้ามไปฝั่งไทยคือการไปพื้นที่ที่เจริญกว่า มีอาหารดี ๆ ให้รับประทาน มีสินค้าให้เลือกซื้อ หลังจากเก็บข้อมูลครัวเรือนได้ตามจำนวนต้องการ ผู้เขียนขอเบอร์โทรศัพท์ผู้ที่เคยพบที่บ้านสองคอนที่ปัจจุบันกลับไปทำงานที่กรุงเทพฯ ได้มาจำนวนหนึ่ง

เมื่อกลับถึงฝั่งไทยผู้เขียนจึงติดต่อคนเหล่านี้โดยตั้งใจไว้ว่าจะไปเยี่ยมเยียนในฐานะเพื่อนที่คุยเคยกัน เพื่อนคนลาวจำนวน 4 คน ทำงานครัวอยู่ในร้านอาหารไม่ไกลจากบ้านของผู้เขียนที่กรุงเทพฯ เมื่อตามไปพบพวกเขา มีโอกาสสนทนาและพาออกไปรับประทานอาหารด้วยกันเป็นบางครั้ง ทำให้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และเข้าใจสภาพชีวิตรวมถึงวิธีการที่พวกเขาใช้ในการเอาตัวรอดเพื่อที่จะอยู่ในกรุงเทพฯ ได้อย่างปลอดภัย เนื่องจากพวกเขาเป็นแรงงานที่ไม่มีใบอนุญาตการทำงาน

การได้พบแรงงานจากบ้านหนองคำแฮดกลุ่มแรกในร้านอาหารใกล้บ้านนำไปสู่การไปเยี่ยมเยียนเพื่อน ๆ ของเขาที่ทำงานอยู่ย่านอื่น ๆ รอบกรุงเทพฯ ไม่ว่าจะเป็นครอบครัวที่อพยพกันมาทุกคนรวม 6 ชีวิตซึ่งทำงานอยู่ในร้านล้างรถ เพื่อนรุ่นเดียวกันกับผู้เขียนซึ่งทำงานในร้านอาหารอีสานย่านกลางเมือง และลูกหลานชาวหนองคำแฮดที่ทำงานอยู่ในย่านอื่น บางครั้งผู้เขียนขอเบอร์โทรศัพท์แล้วโทรไปคุยด้วยโดยแนะนำตัวว่าเป็นพี่สาวที่ได้ไปทำงานที่บ้านของเขา

การพบปะพูดคุยไม่ว่าจะตัวต่อตัวหรือทางโทรศัพท์อยู่บนฐานของความเป็นมิตรระหว่างผู้เขียนกับพี่น้องคนลาวมากกว่าการเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ แต่เมื่อนำมาวิเคราะห์พร้อมกับการได้พบปะพวกเขาเริ่มจากบ้านสองคอน บ้านหนองคำแฮด จนมาถึงในกรุงเทพฯ ต่างวาระ ต่างสถานที่ ทำให้ผู้เขียนมองเห็นวงจรชีวิตของพวกเขาเหล่านี้ ทั้งด้านที่ยังผูกพันกับภาคเกษตรกรรม และด้านการเป็นแรงงานรับจ้างที่ต้องเอาตัวรอดในกรุงเทพฯ ในฐานะแรงงานลาวที่เข้าเมืองผิดกฎหมาย ที่แม้จะหน้าตา ภาษา ขนบธรรมเนียม บุคลิกลักษณะจะคล้ายคลึงกับคนไทยจนแทบแยกไม่ออก แต่พวกเขาก็คือแรงงานลาวที่ต้องอยู่ในเมืองไทยอย่างระมัดระวัง และชีวิตที่ไม่แน่นอน มีเพียงความหวังที่จะได้กลับบ้านเกิดพร้อมเงินก้อนสำหรับปลูกบ้าน ซื้อที่ดิน ซื้อรถไถ หรือซื้อใช้หนี้สิน และยังไม่รู้อนาคตว่าฤดูฝนที่จะถึงนี้ พวกเขาจะกลับไปทำงานที่บ้านเกิด หรือจะข้ามฝั่งไปรับจ้างที่หมู่บ้านชายแดนไทยหรือไม่ ขึ้นอยู่กับว่าปีที่จะถึงนี้แรงงานในหมู่บ้านขาดแคลนเพียงใด ทางบ้านจะโทรศัพท์มาตามหรือไม่

แต่ก็ไม่ใช่ทุกกรณีที่ผู้เขียนจะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านที่ประเทศลาว ในการให้ข้อมูลทุกครั้ง ในฐานะที่เป็นคนไทยเข้าไปทำวิจัยในลาว ความคล้ายคลึงทางภาษาและสื่อโทรทัศน์ทำให้คนลาวต่างเข้าใจภาษาไทยกลางและภาษาลาวแบบกะท่อนกะแท่นผสมภาษาไทยของผู้เขียนเป็นอย่างดี แต่หลายต่อหลายครั้งเมื่อผู้เขียนสอบถามเรื่องลูกหลานที่ทำงานอยู่นอกถิ่นฐานบ้านเกิด พวกเขาอาจจะบอกเพียงว่ามีลูกทำงานอยู่กรุงเทพฯ แต่ไม่ยอมให้เบอร์โทรศัพท์เพราะเกรงว่าผู้เขียนจะไปบอกตำรวจ บางครอบครัวไม่เคยมีเบอร์โทรศัพท์เพราะลูกหลานจะติดต่อกลับมาเอง และการโทรศัพท์จากประเทศไทยมาลาวจะไม่มีเบอร์โทรแสดงในโทรศัพท์ บางครอบครัวปฏิเสธจะสนทนากับผู้เขียนเมื่อสอบถามในเรื่องการทำงานการข้ามแดนไปประเทศไทย ทำให้ผู้เขียนไม่สามารถตามแรงงานลาวที่เข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ ได้ตามจำนวนที่ตั้งใจไว้

ในระดับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้เขียนซึ่งทำจดหมายขออนุญาตทำวิจัยในลาว จะต้องแสดงจดหมายอนุญาต ถูกตรวจสอบ และถูกเรียกค่าเหยียดดินจากคณะกรรมการหมู่บ้านตลอดเวลา ซึ่งในภายหลังมีผู้รู้⁶ กรุณาให้ความกระจ่าง

ในเรื่องการเรียกค่าเหยียบดิน ว่าเป็นการเรียกค่าคุ้มครองแบบคนลาว กล่าวคือ ตามปกติ กรรมกรหมู่บ้านจะเก็บค่าคุ้มครองจากลูกบ้าน เมื่อผู้เขียนเข้าไปอยู่ในหมู่บ้านของเขา เขาก็ต้องเรียกเก็บเงินส่วนนี้จากผู้เขียนเช่นกันเพราะเขามีหน้าที่ ต้องดูแลความปลอดภัยให้ผู้เขียน และเป็นภาระที่เพิ่มขึ้น

บทส่งท้าย ข้อค้นพบจากชาติพันธุ์วรรณาแบบพหุสนาม

บทความนี้พยายามจะชี้ให้เห็นพลวัตความเปลี่ยนแปลงของชุมชนชนบท เน้นที่ชุมชนชายแดน และความจำเป็นในการปรับวิธีศึกษาโดยใช้ชาติพันธุ์วรรณาแบบพหุสนามร่วมกับวิธีการศึกษาชาติพันธุ์วรรณา การติดตามผู้คนไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรมของพวกเขาคำทำให้ผู้เขียนเห็นการปรับตัวของชาวนาที่ไม่เพียงแต่ยืดหยุ่นด้านการประกอบอาชีพ ผู้เขียนมองว่าพวกเขายังเป็นชาวนาเชิงปฏิบัติการ (Pragmatic peasant) ที่พร้อมจะออกไปเป็นแรงงานนอกภาคเกษตรถ้าโอกาสอำนวยโดยที่ไม่กลับมาทำการผลิตบนที่นาอีกแล้ว หรืออาจจะกลับไปกลับมาระหว่างภาคเกษตรกับภาคเมืองในรูปแบบที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้ดังที่ได้พบในกรณีของชาวนาบ้านหนองคำแฮด

นอกจากนี้ การติดตามแรงงานลาวจากบ้านหนองคำแฮดทำให้ผู้เขียนเข้าใจความแตกต่างระหว่างหมู่บ้านชายแดนลาวไทยและลาว (Border village) กับหมู่บ้านที่อยู่ลึกเข้าไปในลาว (Hinterland village) อย่างชัดเจน หากเปรียบเทียบกับศูนย์กลางประเทศอย่างกรุงเทพฯ จากมุมของการพัฒนาเศรษฐกิจ มุกดาหารที่แม้จะเป็นชายแดนที่มีกรณีเริ่มการพัฒนาการค้าชายแดนไทย-ลาวในทศวรรษที่ผ่านมาถือเป็นพื้นที่ชายขอบของประเทศไม่ว่าจะทางสภาพภูมิศาสตร์หรือด้านการพัฒนาเศรษฐกิจก็ตาม แต่ในแง่มุมของการเป็นพื้นที่เกษตรกรรม สภาพภูมิศาสตร์ความเป็นชายแดนริมน้ำโขงทำให้ชาวนาในพื้นที่สามารถจ้างแรงงานลาวราคาถูกเข้ามาทดแทนแรงงานอีสานหนุ่มสาวที่อพยพเข้าเมือง และเมื่อเปรียบเทียบกับลาว ชายแดนมุกดาหารกลายเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจสูงกว่า ในกรณีของลาวกลับตรงกันข้ามกัน หมู่บ้านชายแดนลาวอย่างบ้านแก่งกะเบา ซึ่งอยู่ใกล้กับประเทศไทยกลับเป็นพื้นที่ที่มีโอกาสทางเศรษฐกิจดีกว่าหมู่บ้านที่อยู่ลึกเข้าไปในลาวอย่างบ้านหนองคำแฮด

ประการสุดท้าย การได้พบปะแรงงานลาวกลุ่มเดิมในกรุงเทพฯ ทำให้ผู้เขียนมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างการอพยพภายในประเทศกับการอพยพระหว่างประเทศ ซึ่งในกรณีของไทยกับลาว การอพยพของแรงงานลาวเข้ามายังประเทศไทยแทบจะไม่เหมือนการอพยพระหว่างประเทศตามที่เราเข้าใจกัน ด้วยปัจจัยความใกล้ชิดทางภูมิศาสตร์ ความคล้ายคลึงทางชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรม ซึ่งทำให้แรงงานลาวไม่จำเป็นต้องปรับตัวมากนักในการทำงานกับนายจ้างชาวไทย แต่ภายใต้ความคล้ายคลึงดังกล่าว การเป็นแรงงานลาวอพยพในประเทศไทยก็ทำให้คนเหล่านี้มีสถานภาพเป็นแรงงานอพยพอยู่ดี

เชิงอรรถ

- 1 จุดผ่านแดนระหว่างประเทศ มีระดับการเปิดกว้าง 3 ระดับ ได้แก่ จุดผ่านแดนถาวร จุดผ่านแดนชั่วคราว จุดผ่อนปรน ส่วนด่านประเพณี เป็นจุดผ่านแดนในท้องถิ่นที่ดำเนินการโดยท้องถิ่นผ่านมติความเห็นชอบจากส่วนราชการในระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องเป็นจุดที่มีการติดต่อกันระหว่างสองประเทศเป็นระยะเวลานานและกระทำกันจนกลายเป็นวิถีชีวิตของพื้นที่นั้นๆ จึงเรียกว่า ด่านประเพณี
- 2 ได้แก่ จุดผ่านแดนถาวร จุดผ่านแดนชั่วคราว และจุดผ่อนปรน
- 3 ในที่นี้หมายถึง การเดินทางข้ามพากไปมาของคนสองฝั่งแม่น้ำโขงซึ่งอาศัยความใกล้ชิดทางภูมิศาสตร์ และความสัมพันธ์ทางสังคม
- 4 “บุญราศี” ในภาษาอังกฤษ “The Blessed” คือ คำนำหน้าชื่อยกย่องคริสตชนคนใดที่เสียชีวิตไปแล้ว และภายหลังปรากฏว่ามีกิตติศัพท์คุณงามความดี มีผู้เคารพนับถือ สำหรับบุญราศีทั้งของวัดสองคอน เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2483 ในสมัยที่ไทยมีข้อพิพาทกับฝรั่งเศส กรณีดินแดนในแถบอินโดจีน ช่วงนั้นมีคนไทยหลายคนเข้าใจผิด คิดว่าศาสนาคริสต์เป็นศาสนาของฝรั่งเศส ทางชาวไทยจึงได้มีคำสั่งให้ชาวบ้านเลิกนับถือศาสนาคริสต์ แต่มีชาวบ้านอยู่ 7 คนที่ไม่ยอมละทิ้งศาสนา และพร้อมใจละชีวิตโดยถูกตำรวจคร่าชีวิตที่ป่าดงดิบสิทธิ์ในหมู่บ้าน ปี 2532 พระสันตะปาปาจอห์นปอลที่ 2 ได้ประกาศสดุดีให้ทั้ง 7 คน เป็น “บุญราศีมรณสักขี” หมายถึง คริสตชนผู้ที่ประกอบกรรมดีและพลีชีพเพื่อประกาศยืนยันความเชื่อในพระเจ้าไม่ยอมละทิ้งศาสนา
- 5 สะพานมิตรภาพแห่งที่สองเปิดใช้เมื่อ 9 มกราคม 2550
- 6 ได้แก่ อาจารย์ Ian Braid จากมหาวิทยาลัยวิสคอนซิน ผู้ทำวิจัยอยู่ในลาวนานกว่า 15 ปี ได้ฟังผู้เขียนนำเสนอรายงานในงานประชุมไทยศึกษาครั้งที่ 11 เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2553 และได้ให้คำอธิบายถึงมุมมองของคนลาวเรื่องการเก็บค่าเหยียบดิน ผู้เขียนขอขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

จักรกริช สังขมณี. 2551. “พรมแดนศึกษาและมานุษยวิทยาชายแดน : การเปิดพื้นที่
สร้างเขตแดน และการข้ามพรมแดนของความรู้”. *วารสารสังคมศาสตร์ ฉบับพิเศษ*
ข้ามพรมแดนความรู้แห่งสังคมศาสตร์ ไทย : 60 ปี อานันท์ กาญจนพันธุ์
20 (2) : 208-226.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2526. *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
สร้างสรรค์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภาพ มานะรังสรรค์ (บก.). 2527. *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย*
จนถึง พ.ศ.2484. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. 2552. พื้นที่ อำนาจ และวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนบริเวณพรมแดน
กัมพูชา-ลาว ภายใต้กระแสการพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง. *วิทยานิพนธ์*
ดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สุรชาติ บำรุงสุข. 2539. *จากสงครามเย็นสู่สันติภาพเย็น ความสับสนและความ*
เปลี่ยนแปลงของปัญหาความมั่นคงไทยใน ค.ศ.2000. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
การส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัย.

ภาษาอังกฤษ

Abraham, Itty and William van Schendel (eds.). 2005. *Illicit flows and criminal*
things. States, borders and the other side of globalization. Bloomington :
Indiana University Press.

Alexandra, Monica. 2012. “Stories of upward social mobility and migration in one
Romanian commune. On the emergence of “rurban” spaces in migrantsending
communities”, *Eastern Journal of European Studies*, 3 (2) : 141-160.

Anan Ganjanapan. 1984. *The Parital Commercialization of Rice Production*
in Northern Thailand (1900-1981). Ph.D. Dissertation, Cornell University.

- Atchara Rakyutidham. 2009. “Making of Community” in a Commercialized Community in Northern Thailand”, *Southeast Asian Studies* 47 (1) : 89-110.
- Bernstein, Henry and Byres, T.J. 2001. “From Peasant Studies to Agrarian Change”, *Journal of Agrarian Change* 1 (1) : 1-56.
- Blanco, James. *Tongan Guestworkers in Australia*. BA Hons dissertation, the University of Sydney.
- Brookfield, Harold. 2008. “Family Farms Are Still Around : Time to Invert the Old Agrarian Question”, *Geography Compass* 2 (1) : 108-126.
- Byres, Terebce. 1996. *Capitalism From Above and Capitalism From Below*. London Macmillan.
- Chatthip Nartsupha. 1986. The village economy in pre-capitalist Thailand. In Seri Phongphit (Ed.), *Back to the Roots : Village and Self-reliance in a Thai Context*, pp. 155-165. Rural Development Documentation Centre : Bangkok.
- Constant, Amelie F, Olga Nottmeyer and Klaus F. Zimmermann. 2012. The Economic of Circular Migration. <http://ftp.iza.org/dp6940.pdf>, 12 January 2013.
- Clifford, James and George E. Marcus. 1986. *Writing Culture : The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley : University of California press.
- Das, Vera and Deborah Poole. 2004. State and its Margins : Comparative Ethnographies in Vera Das and Deborah Poole (eds.), *Anthropology in the Margins of the State*, pp.2-32. New Mexico : School of American Research Press.
- Donna, Hasting and Thomas Wilson. 1994. “An Anthropology of Frontiers” In Donnan Hasting and Thomas Wilson (eds.), *Border Approaches : Anthropological Perspectives on Frontiers*, pp.1-14. Lan ham, MD : University Press of America.

- Elson, Robert. 1997. *The End of the Peasantry in Southeast Asia : A Social and Economic History of Peasant Livelihood, 1800-1990s*. London : Macmillan Press.
- Evans, Grant. 1995. *Lao Peasants under Socialism and Post-socialism*. Chiang Mai : Silkworm Books.
- Falzon, Mark Anthony. 2005. *Cosmopolitan Connections : The Sindhi Diaspora, 1860- 2000*. New Delhi : Oxford University Press.
- Falzon, Mark Anthony. 2009. Introduction : Multi-sited Ethnography : Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research in Mark-Anthony Falzon (ed.), *Multi-sited Ethnography : Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, pp. 1-24. Farnham : Ashgate.
- Grandstaff, Terry et al. 2009. "Rainfed Revolution in Northeast Thailand", *Southeast Asian Studies* 46 (3) : 289-276.
- Harding, Neil. 1986. *Lenin's Political Thought*. London : Macmillan.
- Hart, Gillian, Andrew Turton and Benjamin White (eds). 1989. *Agrarian Transformations : Local processes and the state in Southeast Asia*. Berkeley : University of California Press.
- Hirsch, Philip. 1990. *Development Dilemmas in Rural Thailand*. Singapore : Oxford University Press.
- Hirsch, Philip. 2011. Afterward : Re-agrarianisation or Repositioning Agrarian in Chayan Vaddhanaphuti and Chusak Wittayapak (eds.), *Revisiting Agrarian Transformation in the Greater Mekong Sub-region : New Challenges*, pp. 185-188. Chiang Mai : RCSD.
- Holsti, Kal. 2004. *Taming the Sovereigns : Institutional Change in International Politics*. New York : Cambridge University Press.

- Jakkrit Sangkhamanee. 2009. *Mekong Border Riverscape : Space and Identity Construction of the Lao Long-distance Boat Traders*. Saarbrücken : VDM Verlag Dr. Müller.
- Marx, Karl, Friedrich Engels and Robert C. Tucker. 1978. *The Marx-Engels Reader*. New York : Norton.
- Kautsky, Karl. 1988. *The Agrarian Question*. London : Zwan Publications.
- Kelly, Philip. “Migration, Agrarian Transition and Rural Change in Southeast Asia”, *Critical Asian Studies* 43 (4) : 479-506.
- Latt, Sai. 2009. “Ethnic Politics, Migrant Labour and Agrarian Transformation : A Case Study of the Hmong and Shan in a Royal Project in Northern Thailand”, *CHATSEA Working Papers*. Montreal : Canada.
- Long, Millard. 1966. “Economic Development in Northeast Thailand : Problems and Prospects”, *Asian Survey* 6(7) : 355-361.
- Massey, Doreen. 1999. Imagining Globalization : Power-Geometries of Time-Space in Avtar Brah et al (eds.), *Global Futures*, pp. 27-44. London : Macmillan.
- Massey, Doreen. 2005. *For Space*. London : Sage.
- Marcus, George. 1995. “Ethnography of the World System : The Emergence of Multi-Sited Ethnography”, *Annual Review Anthropology* 24 : 95-117.
- Natedao Taotawin. 2012. Politics of Organic Agriculture in the Context of Flexible Accumulation an Agricultural Restructuring in Northeastern Thailand. Ph.D. Thesis, Chiang Mai University.
- Pakakrong Makpun. 2008. *Voices from the Mekong : Social Networking and Identity Negotiation in the Era of Regional Development in a Thai-Lao Border Community*. M.A. dissertation, Chiang Mai University.

- Parnwell, Michael. 1988. "Rural Poverty, Development and the Environment : The Case of North-East Thailand", *Journal of Biogeography* 15 (1) : 199-208.
- Parternan, Ulla. 2009. "Dynamics of Migrant Labour in Rural Areas", a paper presented at *the EUSA Conference*, Los Angeles, USA.
- Pitch Phongsawas. 2008. *Border Partial Citizenship, Border Towns and Thai-Myanmar Cross-Border Development : Case Studies at the Thai Border Towns*. Ph.D. dissertation, University of California Berkley.
- Rehbein, Boike. 2007. *Globalization, Culture and Society in Laos*. London : Routledge.
- Rigg, Jonathan. 1985. "The role of the environment in limiting the adoption of new rice technology in Northeastern Thailand", *Transactions of the Institute of British Geographers* 10 (4) : 481-494.
- Rigg, Jonathan. 1986. "Innovation and intensification in Northeastern Thailand : Brookfield applied", *Pacific Viewpoint* 27 (1) : 29-45.
- Rigg, Jonathan. 1994. "Redefining the Village and Rural Life : Lessons from South East Asia", in *The Geographical Journal* 160 (2) : 123-135.
- Rigg, Jonathan. 2001. *More Than the Soil : Rural Change in Southeast Asia*. Essex : Pearson Education.
- Rigg, Jonathan. 2003. *Southeast Asia, The human Landscape of Modernization and Development*. New York : Routledge.
- Rigg, Jonathan and Peter Vandergeest. 2012. The Restudy "Problem" and Agrarian Change : Revisiting Rural Places in Southeast Asia in Jonathan Rigg and Peter Vandergeest (eds.), *Revisiting Rural Places : Pathways to Poverty and Prosperity in Southeast Asia*, pp. 1-24. Singapore : NUS Press.

- Rigg, Jonathan and Sakunee Nattapoolwat. 2001. “Embracing the global in Thailand : activism pragmatism in an era of de-agrarianisation”, *World Development* 29 (6) : 945-960.
- Rigg, Jonathan and Mark Ritchie. 2002. “Production, consumption and imagination in rural Thailand”, *Journal of Rural Studies* 18 (4) : 359-371.
- Scott, James. 1976. *The Moral Economy of the Peasant : Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Heaven : Yale University Press.
- Sturgeon, Janet. 2007. *Border landscapes : The politics of Akha land use in China and Thailand*. Chiang Mai : Silkworm Book.
- Thongchai, Winichakul. 1994. *Siam mapped : A History of the Geobody of a Nation*. Chiang Mai : Silkworm Book.
- Turton, Andrew. 1978. The Current Situation in the Thai Countryside in Andrew Turton, Jonathan Fast and Malcolm Caldwell (eds.), *Thailand : Roots of Conflict*, pp. 104-142. Nottingham : Spokesman.
- Turton, Andrew. 1979. Local Powers and Rural Differentiation in Andrew Turton, Gillian Hart and Benjamin White (eds.), *Agrarian Transformation : Local Process and the State in Southeast Asia*, pp. 53-69. Berkeley : University of California Press.
- Vanderveest, Peter and Nancy Peluzo. 1995. “Territorialization and State Power in Thailand”, *Theory and Society* 24 : 385-426.
- UNDP. 2010. *Human Development Report 2010*. New York : Palgrave and Macmillan.
- Walker, Andrew. 1999. *The Legend of the Golden Boat : Regulation, Trade and Traders in the Borderlands of Laos, Thailand, China and Burma*. Surrey : Curzon Press.

Walker, Andrew. 2012. *Political Peasants : Power in the Modern Rural Economy*.
Wisconsin : University of Wisconsin Press.

World Bank. 2006. Labour Migration in the Greater Mekong Sub-region : Synthesis
Report : Phase I. http://siteresources.worldbank.org/INTTHAILAND/Resources/333200-1089943634036/475256-1151398858396/LM_in_GMSs_Nov06.pdf,
20 May 2013.

Yos Santasombat. 2008. *Flexible Peasants : Reconceptualizing the Third World's Rural Types*. Chiang Mai : RCSD.